

ТАЄМНИЦІ СЕРЦЯ ПАВЛА ТИЧИНИ (Науково-популярний нарис)

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ;

Юлія КОЛЯДА, студентка Університетського коледжу Київського університету імені Б. Грінченка, м. Київ

Поезію творить кохання. Усе добре й світле починається з любові: інакше світ давно б загинув. Почуття кохання – всесильне. Воно оновлює людину, робить її життя захоплюючим, піднесеним, світлим.

Данте і Беатріче, Лаура і Петрарка, Пушкін і Наталя Гончарова, Іван Франко і Ольга Ронкевич, Леся Українка і Сергій Мерджинський... Ці закохані пари відомі, мабуть, в усьому світі. Адже саме їх кохання і народило всесвітньовідомих літературних героїв, таких, як Ромео і Джульєтта, Лукаш і Мавка, Онєгін і Тетяна...

У молодості Павло Тичина був схожий на Ісуса Христа. З дівчатами та жінками поводився ввічливо й ласкаво. Він закохувався по-різному: пристрасно, з побоюванням, платонічно, без надії на взаємність чи з мрією про тілесну близькість. Але ніколи «не роздязався» у своїх щоденникових записках чи віршованих автобіографічних оповідях, смакуючи перемоги над жінками. Жінки, які йому подобались, були різними, але схожими в одному: кожна з них – музично обдарована. «Я ніколи не покохаю жінку, котрій бракує слуху», – писав П. Тичина в книжці «Замість сонетів і октав».

Він багато разів закохувався. Волею долі часто це були сестри: Нюся і Поля Коновал (це до Нюсі-Інни звернено знаменитий Тичинин вірш «О панно Інно...»), Оксана та Ірина Коцюбинські (доньки письменника Михайла Коцюбинського), сестри Романенко, сестри Петренко, сестри Пилинські, сестри Котові (одна з Котових, відома як поетеса Олена Журлива, зазнала репресій, після таборів повернулася додому хворою, і Павло до кінця свого життя надсилав їй гроші на ліки). Захоплювався Павло Тичина і «не сестрами»: акторкою Ритою Нецадименко, співачкою Оксаною Петрусенко...

Павло Тичина – найдивовижніший Дон Жуан у нашій літературі, якого не помітили. Його донжуанство поєднувалось з донкіхотством. 31-річний Тичина писав у щоденнику: «У мене єсть донжуанізм. Характерно: за винятком моєї Весни, яка могла, здавалось, зрозуміти свого Павлуся, жодна жінка не підносила мене на височинь, а навпаки, я їх із землі підводив».

Про перше кохання автора «Сонячних кларнетів» є тільки коротка згадка, що під час навчання в Чернігові у Павла була знайома Ляля, на честь якої він взяв собі псевдонім Лялич.

Ніхто із слухачів і не здогадувався, що композитор Лялич, автор великого музичного твору, що виконувався в одному із соборів Чернігова в 1912 чи 1913 р., це П. Тичина.

Без взаємності була його закоханість в Оксану Коцюбинську, з якою він познайомився на творчих «суботніх» зустрічах у Михайла Михайловича. Найімовірніше, саме їй присвячено вірш «Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов». Доля Оксани склалася трагічно: вона стала дружиною командира «червоного козацтва» Віталія Примакова і померла в 1920 р. під час пологів.

Про історію кохання 22-річного Павла Тичини до Поліни Коновал свідчить картина Михайла Жук «Чорне і біле», написана в 1912–1914 рр. у стилі модерн. Художник був учителем юного Тичини під час його навчання в Чернігівській духовній семінарії і знав історію його нещасливого кохання. Картина перебуває у приватній колекції одеського колекціонера Тараса Максим'юка.

У центрі картини – два янголи, а довкола них – багато квітів, як у саду Михайла Коцюбинського, де збирався весь цвіт чернігівської творчої інтелігенції. Саме в цьому саду зустрічалися і М. Жук, і П. Тичина, і сестри Коновал.

Чорний янгол з сопілкою дуже схожий на Павла Тичину. Ким є смиренний білий янгол – до недавня залишалося невідомим. Згодом у ньому впізнали дочку письменника Івана Коновала (Воронківського) Поліну, яку покохав поет. Однак у Тичину була закохана молодша сестра Поліни – Інна.

Такий трикутник – Інна закохана в Тичину, Тичина закоханий у Поліну, а Поліна не відповідає йому взаємністю.

Познайомив юного Павла із сестрами Поліною та Інною – доньками поета і педагога Івана Коновала (Воронківського) – Віктор Коновал. Красуня Поля, яка чудово співала, серйозно займалася музикою, викликала в серці юнака вибух почуттів надзвичайної сили. Власне, всі ліричні поезії Тичини 1913–1917 рр. осяяні цими почуттями. Павлові здавалось, що він зустрів найріднішу душу. Мріялося продовжити справу батька Полі – Івана Коновала-Воронківського і Михайла Коцюбинського. Та дівчина виявилася простішою. Вона слухала поезії Павла Тичини, іноді вони їй подобалися, та коли молодий поет фантазував, мріяв про надзвичайне, його коха-

на, відчуючи свою владу над ним, кепкувала, насміхалася, часом іронізувала, особливо на людях, нерідко грубувало. Їй було трохи незручно з цим, досить таки смішним для практичного ока, молодим чоловіком... А він нічого не бачив і не чув, у його уяві сформувався образ дівчини, «що пішла до світла, до науки», боролась за відродження свого народу...

З часом Поліна відмовилась від тих мрій, які виховувались у ній її батьком. Для дівчини виявилось зовсім чужим те, у чім звирявся її закоханий Павло Тичина. Юнак мріяв бачити свою кохану щирою українкою, але Поліна зрадила і батькові, і Павлові ідеали. Вона відійшла від Павла, їй було з ним нецікаво. У 1917 р. вийшла заміж за людину, ворожу українській культурі, і сама не раз висловлювалась про Україну з позиції яничар. Для поета це була страшна трагедія, зрада недавньої музи. Він намагався забути про Поліну, переконував себе, що забув, але все одно приніс Коновалам один з найперших примірників своїх «Сонячних кларнетів». Ні, він не підписав книжку ні Поліні, ні її чоловікові, він підписав її батькові: «Глибокоповажному Івану Омеляновичу Коновалу од автора. Київ, лютий - 19 р.».

Байдужість Поліни, що глибоко зранила душу і серце Тичини, згодом виллється у цикл «Панахидні співи», присвячений коханням без взаємності. Його було знайдено в одеському архіві Михайла Жука, який навчав Поліну живопису в жіночій гімназії.

У тридцятирічному віці Павло Тичина після того, як товариш нагадає йому про збірку «Панахидні співи», із суто чоловічою погордою зазначив в щоденнику, що тоді пригадалися йому «те перше кохання і ті дурні сльози».

Прийдіть, пісні, прийдіть, ридання,
З глибин, з душі безодні.
Земне останнє цілування
Я їй даю сьогодні.
Прийдіть, прийдіть, - я вами, рідні,
Коханки смерть відзначу.
Під співи серця панахидні
Колишнєе оплачу.
Моє останнє цілування
Таке болюче, ніжне.
Впадіть, пісні, дощем ридання
На серце білосніжне.

У другій половині 1930-х років Поліна зрозуміла свою помилку і «через багато років, вона розповість своїй доньці Ліді, що помилялась в оцінці Тичининих творів і що справжньою скарбницею вважає його ранню поезію, та хіба одразу оціниши?..». У Києві потім Поліна шукатиме його, коли він житиме на тодішній вулиці Леніна, а вона поряд, на Чапаєва. Вона проситиме відомого поета Тичину допомогти звільнити її бра-

та з-під арешту. Якось надіслала йому записку: «Павлусь! Мне очень необходимо тебя увидеть, заходи ко мне! Я с ребенком в Киеве только вдвоем». Він не був тоді офіційно розписаний зі своєю Лідкою - і приходив. Донька Полі запам'ятала його й розповідала: «Павло Григорович іноді заходив до нас, і я чула, що мама з великим піднесенням і любов'ю говорила з ним про його ранню поезію...».

Дружина поета Лідія Петрівна згадувала якось, що Поля приходила до Тичини наприкінці 1930-х років. Є й інші свідчення про їхні зустрічі. Кілька разів Тичина відвідав Поліну, але колишнього вогню до неї не відчував. Коли її чоловік повідомив, що Поліна померла, на похорон він не прийшов, пояснивши, що хворий. Проте кохання до цієї жінки в Тичини було таким потужним, що болочу згадку про нього не міг убити й час. Закінчуючи в останні роки свого життя поему-симфонію «Сковорода», Тичина використав прототип Поліни для змалювання образу зрадниці Марії, що стала коханкою російського генерала, який прийшов за наказом Катерини II знищити гайдамаків:

- Учителью, не проклинай,
не винна я, що філософствувать не вмію
і воздівати руки в небо.
Не винна я, що розійшлась з тобою.
Я розійшлась з твоїм степом,
з байками, що затуманюють ще більше...
Взяла від тебе я багато,
але пішла ще далі.

Удар, завданий у саме серце, поет відчував до самої смерті. І навіть 1967 р. мріяв неодмінно написати трагічний твір про село Високе, де вперше почув страшну для себе новину, який би закінчувався одним лише розпачливим вигуком: «Поля зрадила!».

У Поліни Коновал була сестра Ганна (Нюся), яку за тодішньою модою вже в дорослому віці неофіційно перейменували в Інну. Скромна й лагідна Інна намагалася спокутувати «гріхи» сестри. Тому й з'явився вираз «моя весна» і вірші, присвячені панні Інні. Ця Нюся-Інна палко й жертовно кохала Тичину, навіть освідчилася йому в коханні, але ж не могла замінити собою сестри. Вірш «О панно Інно, панно Інно», очевидно, був написаний по гарячих слідах розриву з Поліною і після освідчення Інни. Психологічно ліричний герой почувається самотнім, знає, що любить так, як дано любити раз на віку, а щастя не зазнав. Весна кохання протиставляється снігам зради, самотності. Уся перша строфа, незважаючи на певну спробу освітити темне психологічне тло фарбами й звуками, - песимістична. Космічний холод заморожує і вбиває у душі поета все живе. Друга строфа безпосередньо присвячена

Інні. Це вона у зимовий вечір освідчилася поетові й цим полетішила його муки. Двоє закоханих мають спільну проблему: їхня любов не розділена. Звичайно, найлегше поступитися, дати можливість хоч Інні стати щасливою. Така думка в якусь мить зринає і в ліричного героя, «І раптом – небо... шепіт гаю... О ні, то очі Ваші. – Я ридаю. Сестра чи Ви? – Любив...» Саме останнє слово свідчить про відсутність жодного шансу для Інни на Павлову взаємність, про ще свіжу рану від зради і про те, що замінити кохану іншою неможливо.

О панно Інно, панно Інно!
Я сам. Вісно. Снігу...
Сестру я Вашу так любив –
Дитинно, злотоцїнно.
Любив? Давно. Цвіли луги...
О панно Інно, панно Інно,
Любові усміх квітне раз – ще й тїбно.
Сніги, сніги, сніги...
Я Ваші очі пам'ятаю,
Як музику, як спів.
Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Я Вам чужий – я знаю.
А хтось кричить: ти рідну стрів!
І раптом – небо... шепіт гаю...
О ні, то очі Ваші. Я ридаю.
Сестра чи Ви? Любив...

(1915 р.)

Інна Коновал померла від сухот 24 квітня 1920 р. Павло Тичина із сумом записав: «Померла Нюся. Тепер уже для мене і Поля не існує. У Нюсі я довго ще любив Полю».

У 74-річному віці, за два роки до смерті, все ж згадав обох сестер... писав: «Де ті кружечки ділись грамофонні, які мені ставили у Воронькові? Поля й Нюся (Інна), щоб я слухав пісень? О, як я їх слухав! Це було в 1913 р., коли я був у гостях у Коновалів».

Навчаючись у семінарії, юний Тичина заприїтивши спочатку говірки Інну і Поліну Коновал, не відразу звернув увагу на мовчазну і неспіливу гімназистку Наталю, їхню двоюрідну сестру. Коли розпочалася Перша світова війна, Київський комерційний інститут перевели до Саратова. Тож студент Тичина, щоб скласти зимові заліки, в 1915 р. мав добиратися в теплушках на Волгу. Тяжко захворів. Поет Володимир Самійленко, рятуючи Павла, запросив його до себе в Добрянку (нині селище міського типу Ріпкинського району Чернігівської області). Тут Тичина зустрів своє нове пристрасне кохання – Наталю («струнке створіння дорожче... за всі світи прекрасні»), яка приїхала ніби на вчительську практику, а насправді невиліковно хвора дівчина прибула, щоб подихати сосною і хоч трохи зміцнити рештки легенів. Павло так і не довідався про її недугу. Скільки радощів, натхнення пода-

рувала молодому закоханому поету ця зустріч. Наталя була для нього Музикою, Мадонною, Сонцем – усім на світі! Йй поет присвятив одну з найкращих ліричних поезій «Зоставайся, ніч настала...» і вірш «Спать мене поклада Тала на дівочій на руці».

– Зоставайся, ніч настала,
Все в тумані-молоці. –
Спать мене поклада Тала
На дівочій руці.
Щось питає, обіймає –
Чисте, біле, молоде.
І світає й не світає.
Тільки ранок не йде.
Ой ти, ранку, любий сойсу,
Треті півні голосні!
Взяв дівчину-беззаконсу
На двадцятій весні.
Встала Тала в білій льолі:
– Ну, приходь же, жду вночі,
– За вікном шумлять тополі,
Журавлині ключі.

Але закоханим не судилося бути разом. Незабаром вони розлучилися. Того ж 1915 р. Тичина поїхав у Київ, восени поховав свою матір, а взимку його запросила приїхати Інна Коновал. Довго їхав по снігу й морозу, а потім біля груби, де всадовила його Інна, приголомшений юнак читав страшного листа від Наталії, який складався з чотирьох слів: «Прощай. Вмираю. Люблю. Наталя». Перечитував знову і знову, а в серці – біль і розпач, і любов... Дівчина померла від сухот. Лише недосяжною мрією залишилася тісна близькість з нею, хоча й лежала його рука «на стегнах, як струнах». Зітхав Павло Григорович, «серцем кучерявий»:

Мадонни, Ундіни, Гудруни,
Ізольди мої златокосі,
Любив я вас тисячу тисяч,
А жінки не знаю ще й досі...
В еротизму кличуть поети,
А я її знаю й не знаю.

10 березня 1922 р. згадував: «Писав удень, і так живо Наталка уявилась. Вся жовта, по-чорніла з осені... Я сам не помітив, як почав схлипувати і плакати. Мені здалось, що тут вона у гробі коло мене. Але це тільки на мить так сильно». Плакав за Наталею, божеволів від горя так само, як після смерті Інни. Дивувався: «Що у мене за характер?, чому так часто закохуюсь?» Звичайно, за платонічними захопленнями поета ховалося непереборне, хоча й довго стримуване, еротичне почуття. Інакше б він не писав:

З гори вона збігла і гола лягла, –
Не знає, не знає, не знає чому –
Жагуче коліна сумні розняла
І сонце приймає, як мужа...

Ця історія стала основою есе Павла Загребельного «Кларнети ніжності». У 1964-му поет, мовби перекидаючи болочий місток спогадів у ті не-змірно далекі літа, кладе на папір сумні рядки:

*І наче десь мила їде, озивається
(і знов я заплющую очі свої...),
і шелест від плаття
все більш наближається,
і усміх коханої, й погляд її...*

Слово «кохана» він адресував лише Наталці. Він згадав також про неї за два роки до своєї смерті, написавши (недрукований) вірш «Я кличу тебе»:

*Той сад, і ніч, і зорі –
де вони тепер?
Згадай, як весна цвіла,
зі мною ти радо йшла –
а в серці – мов крик...
А серце розривалося,
бідне, прощалося з
тобою навек (...)*

(«В серці у моїм»)

Восени 1916-го, коли влаштувався помічником хормейстера в театрі Миколи Садовського, хтось із акторів сказав йому, що на сусідній вул. Кузнечній здають кімнату. Мабуть, небагато киян пам'ятають цю давню назву вулиці Горького (тепер Антоновича). Там обабіч тулилися одно-, дво-поверхові будинки, особливо у тій частині, яка наближалась до київської околиці – Деміївки. Там був будинок під номером 107, хоч і двоповерховий, але ж, як зазначалося в оголошенні «Київського вісника», «без удобств». Це означало, що платня помірна. Дім належав удіві Катерині Папарук, і так склалося, що наймачеві показувала кімнату дочка її Ліда.

Таке звучне і світле ім'я Лідія, ніжне й жіночне. Воно немов наспівує мелодії про кохання, волю і свободу. А хочете дізнатися, яке значення імені Лідія? Яка доля у дівчини, якій батьки дали ім'я Лідія?

Маленька Ліда. Їй потрібно знати все і про всіх. Що відбувається у сусідів. Хто що купив, у кого поповнення в родині, хто куди пішов – все відомо їй. Вона допитлива. Їй цікаво, як зародилося життя на планеті, чому сіль солоня, а дощ – це мокрі краплі. Вона дружелюбна. Якщо дівтора у дворі сваряться, Ліда буде першою, хто спробує примирити ворогуючі сторони. Вона слухняна донька. Для неї дуже важливо, щоб батьки не засумнівалися в її лагідності. Якщо дівчинка почує докір на свою адресу, то довго її буде мучити совість. Друзів вважає за краще вибирати із старшої компанії, однокласки їй не дуже цікаві. До думки друзів прислухається, але приймає рішення завжди самостійно, з обережністю. Ліда вирізняється серед інших дітей добротою, але варто її образити, як дівчинка проявляє інший аспект

свого характеру. Смирення і добродушність змінюються гнівом і жорстокістю. Своїх кривдників Ліда обов'язково покарає, хай не відразу.

Доросла Лідія – норовлива жінка. Вона м'яка і добра, але якщо хтось наважиться її образити, то пошкодує. Ліда не потерпить образ на свою адресу. А от у сім'ї зовсім по-іншому поводить. Жінка з цим іменем ніколи не стане суперечити своїм близьким. Навіть образу свою затаїть, якщо хтось посміє її принизити чи образити. Заміж виходить рано. Вона однолюбка. Якщо обра-нець не зробить Лідію щасливою, вона ніколи не зважиться на розлучення. Якщо чоловік не приділятиме їй належної уваги, то жінка всю свою увагу зосередить на дітях. Їм вона подарує всю свою любов і ніжність.

Ще одне значення імені Лідія дуже цікаве. Якщо дівчина вийде рано заміж, то, скоріше за все, стане закоренілою домогосподаркою, яка з часом перестане бути цікавою своєму чоловікові. А ось пізній шлюб віщує щасливе життя. Лідія стане досвідченою жінкою і зуміє серед усіх кавалерів обрати гідного.

Проте не варто повністю довіряти написаному. Свою долю творить людина сама. І тільки від неї залежить, якою вона буде. Лідія Папарук, «залізна кнопка», як згодом її назвуть, витворить її самостійно, виявивши себе жінкою сильною, мужньою, мабуть, саме такою, яка мала бути поруч із Тичиною...

Майбутній пожиалець нічого фактично не мав – вузлик з білизною та книжками, бандура. Це була бандура самого Остапа Вересая, яку Тичина роздобув під час своїх поїздок по Чернігівщині. Але кімната йому сподобалася. Та господиня завагалася: у неї 16-річна донька Ліда, а тут – неодружений квартирант. Катерина Кузьмівна була вдовою, їй терміново потрібні були гроші, щоб оплачувати навчання Ліді в гімназії. Зрештою, пустила студента на квартиру – вирішила, що на звабника він геть не схожий.

Павлові Тичині виповнилося 25, Ліді Папарук – 16.

– Коли він до нас прийшов на Кузнечну, – розповідала Лідія на схилі літ, – був як Ісус Христос. Худенький. Тільки очі сяяли.

Поступово з родиною Папарук у Тичини складаються теплі стосунки, про які він написав в одному зі своїх листів: «Думка не йде з голови про Лідочку й Катерину Кузьмівну, які мені рідніші від рідних стали».

Гімназистка Ліда, що навчалась у жіночій Ольгинській гімназії, звичайно, зацікавилась новим пожитком. Лідія спостерігала за ним: дивний, грає на кларнеті. Потім наважилася заговорити. Але в серці квартиранта ще не вгамувалося почуття до Полі Коновал. Та Лідія вміла слухати і зберігати таємниці. А вони в Павла

були: свої вірші соромився читати на людях, тож почав перевіряти «як звучать» на Ліді. Тоді щось правив, закреслював і занотував у щоденнику: *«Ліда молодець. Розуміє мистецтво. І критик строгий»*.

З часом її почуття до Павла Григоровича почало набирати сили. Поступово вона стала незамінною людиною для поета — бігала до бібліотеки по книжки, друкувала на машинці. Павло дослухався до її думки. Заходив, приміром, до нього письменник Валер'ян Поліщук. *«Ліді Валер'ян не сподобався, — помітив Тичина в щоденнику. — Ніби-то до мене нецирий. Хто його зна. Та й справді, він дивний якийсь»*.

Ліда чарувала його своєю щирістю, майже дитячою лексикою: *«Читати більше не буду, бо вже мені очі виричилися», «жисьль калпожний»* (тобто рідкий), «голодашки», «заметуша» тощо.

З Лідою в них іде не роман. Вони ще на «ви». Та в щоденнику Павла Григоровича вперше біля її імені з'являється «моя».

У нього часто збиралися гості, читали вірші, палило сперечалися, а коли Павло Григорович брав до рук бандуру, на весь будинок лунали українські пісні. Несподалк, на Бульйонській, мешкав його товариш, також поет, Максим Рильський, заходили Дмитро Загуд, Аркадій Казка, Тодось Осьмачка, Василь Еллан та їхні приятельки. На цій же вулиці тоді квартирували Володимир Винниченко, Олександр Олесь і теж бувало приставали до гурту. Часом запрошували до товариства і Лїду, але поет не виявляв до неї належної уваги. Бо ж його найбільшою, найвідданішою любов'ю була муза, тобто поезія. Та й вдачею він був не Казанова, хоча чутливе серце поета раз у раз прагнуло високих почуттів.

На очах у Ліді та її матері бідний квартирант-кларнетист ставав відомим. Надрукував свої поезії в «Літературно-науковому віснику», головним редактором якого був Михайло Грушевський, що згодом став головою Центральної Ради. Павло тоді дістав запрошення очолити відділ хроніки в газеті «Нова Рада», офіційному виданні першого українського парламенту. Невдовзі став членом редколегії, залишивши навчання в Комерційному інституті, так і не здобувши вищої освіти. На журналістській ниві перезнайомився з усім тодішнім керівництвом країни — Сергієм Єфремовим, Володимиром Винниченком, Симоном Петлюрою. А дебютна збірка «Сонячні кларнети», яка вийшла 1918-го, зробила Тичину чи не поетом № 1 в Україні.

Київ захопили більшовики. Павло зустрів свого колишнього вихователя Чернігівського духовного училища Миколу Подвойського. Тепер той був наркомом військово-морських справ у більшовицькому уряді України.

«Отже, у Тичини свої люди і в керівництві «червоник», — дивувалася квартирантом Катериною Кузьмівна.

У квітні 1920 р. не стало панни Інни... Що робиться з людиною, яка вважає, що кохання перестала існувати? Тичині хотілося ув'язнити себе в монастирі. Ця смерть змінила поета. Тоді він записав: *«Ночами божеволію. Ще мені буде нужди, горя, сліз і смертей»*. Йому стало страшно. І поезія його стала сатанинською. Це була музика лихослів'я. Він залишився ангелом, якого змусили лихословити.

...Улітку 1920 р. він жив сам на хуторі Дідівщина в Межигір'ї під Києвом... У щоденнику він пише, що там «знову захотілось самотнього життя, розмови з усім світом, спостереження за Лялею»? Хто така Ляля? Ніхто не знає. Але є щоденник: *«Як пролопотить ніжками Ляля, мені чогось так радісно стає. Як гарно на світі! Пастушка співає за горою, жовту квітку джміль пугає, нахиле? Іноді такої сильної любові хочеться!»*. Він весь світиться цим — це помітно, якась жінка призналася до мене над Дніпром. Господи, дай мені ноги бистрі, щоб я тікати умів!». І він співає пісеньку про Лїду, яка в Києві. А наступного дня: *«Побачив Лялю на березі. Оце струнке створіння дорожче мені за всі світи чудові? Не знаю»*. Ще через день: *«Ливень застав нас із Лялею на Виноградній горі. Униз побігли тільки тоді, коли на нас і нитки сухої не було. Розвалена гостиниця. Через вікно. Сиділи до півночі. Я цілував Лялю всю, всю! Перед самим собою одзначаю, що я вчора чистіший з чистих був. Цікаво й страшно»*.

Це пише чоловік на тридцятomu році життя.

До Києва наїжджав із Харкова, тодішньої столиці Української РСР, семінарський товариш Тичини — поет Василь Еллан-Блакитний, редактор газети «Вісті», член ЦК КП(б)У. *«Всякий раз, як Василь приїздить до Києва, — занотував Павло, — весь час мені говорить, щоб я до Харкова перебирався»*. Поет вагається. Тут — Лідія та її мати Катерина Кузьмівна, яка опікується ним, як рідним — кукуварить, пере, прасує, нитпає. Ні, не хоче він їх покидати. Та невдовзі Тичину почав переслідувати голова Київської губернської ЧК Всеволод Балицький — шантажував колишніми зв'язками з Центральною Радою. Тож коли В. Еллан-Блакитний знову запропонував підшукати роботу в Харкові, Павло погодився: від настирливого київського чекіста треба було тікати.

Навесні 1923-го поет переїхав до Харкова. Ліда плакала. Добилась від Тичини обіцянки, що той докладно писатиме в листах про своє столичне життя. Харків зустрів Тичину степовою пилюкою, робітничим гомоном на вулицях. Тут усе перебувало в стадії будівництва: зводилися нові заводи, і серед них — гіганти машинобудування.

розчищалися нові майданчики для майбутнього ХТЗ, на вулицях, перекопаних канавами, виростали велетенські будівлі. Тут, у першій століці Радянської України, пульс нового життя відчувався потужніше, ніж у Києві. «А край цікавий, – виривається із серця у листі до Ліди Папарук. – Степ – чорти б його не взяли!.. Тепер про Харків трохи. Він мені починає подобатись. Коло ВУЦВК – площа або, як їти з Московської до центру, – дзвіниця собору. Ви знаєте, уже мене привчає до порядку, немов посеред вулиці міліціонер. Так тобі поглядає навкруги, що ну. А ввечері, Лідо, на дзвіниці (вона чи не вища од Лаври) на всі чотири сторони годинник світом м'яко світить, світить і, головне, мовчить... Харків багато красивих од природи місцевостей має, тільки ніхто ж тут не дбає за них... Я ходив над річкою. Така краса, береги, будинки і там далеко десь мости. І все це пропадає. Нікому і в голову не прийде освітлити це місце, узяти у камінь береги, зробити дорогу. Це ж не для розваги тільки та краси, а й зиск від цього мало б місто».

У перші дні свого перебування в Харкові поет працював у редакціях газет «Вісті» і «Селянська правда», оселився просто в помешканні редакції газети. Спершу тулювся в тісній конурці, перероблений з ванної кімнати, яку йому надала редакція газети «Вісті». Замість ванни там були стіл і табурет. Спав Павло на купі нерозпроданих газет, підстеливши солдатську ковдру. Чотири ніжки стола поміщалися в бляшанках з-під американських консервів, щоб миші не погризли рукописів. Після переїзду на вул. Московську поет також не мав ніякого комфорту: плита слугувала письмовим столом, духовка – шафою для книжок. Свої рукописи складав у котел для виварювання білизни, вмонтований у грубку.

Тичина бував на будівельних майданчиках, виступав на заводах. Йому подобалося спілкуватися з людьми, хотілося читати їм свої вірші. Нове звучало в серці, тривожило душу, рвалося на папір. «Свою я книгу здавати мушу в друк. Бо вже ж на порі давно. ...Згучить у мене друге, – та що ж, публіка ждати не привикла, – писав він у листі до Миколи Зерова.

... А в далекому Києві ходила по Кузнечній вулиці Ліда Папарук і думала про нього. Як йому там ведеться? Про що пише? Вона зрозуміла, що, виявляється, давно вже кохає його... А він у Харкові згадував про неї, хотілося зазирнути в її сірі очі і сказати: «А я тобі хочу щось почитати!». Згадував, як ще три роки тому, в Межигір'ї, де задивлявся на гарних дівчат та жінок, записував: «Іноді такої сильної любові хочеться!». І далі: «Ходжу по берегу, на всі гласи співаю: «Десюка, моя київська Десюка!». Десюка – так жартома звали вдома Лиду...

І легли до золотоголавого Києва ніжні, сповнені кохання, довгі, сентиментальні поетові листи. Називав Лідю «пушиночкою», «пушкою», «хлопчиком», «племінничком» і «зайчиком». Вони все ще на «ви». Він напише Ліді Папарук понад 200 листів. Нині це безцінне джерело глибокого осягнення духовного світу великого поета і, безперечно, непересічної жінки, його дружини, з якою разом прожили, рахуючи з 1923-го, 44 роки, а від знайомства – півстоліття. Його листи до Ліді Петрівни перемішані з болем і радістю закоханості.

Перший лист із Харкова, 7 листопада 1923 р.: «Пушишка наша, Пушка! Зараз ніч. Перестало чути і туркотіння радіо наді мною, пішли співробітники газети додому – і я тепер сам. Можу сидіти собі скільки завгодно над книжками, можу думати, не затикаючи пальцями слуху, бо навкруг – тиша, тиша... Так мені добре, що хоч якась собі квартира, нехай воно, нехай не вічна, а все ж така є... Книжки свої, київські, Пушиночко, я вже розгортаю. Читав їх то давній своїй зайці: сім книжок разом, але – уявно читав її передумую, бо не в могознанні, казав Сковорода, а в могожжівні. Так того знання і жвавія у мене мало, що сором зватися поетом... У мене давно серйозність стукається в мозок, а серце ще часом доводить, що перші три книжки – то таки твої (мої)... От із цих рядків сміється можна здорово: та воно й правда, я смішно думаю й смішно його висловлюю. Пушиночка не засміється – знаю... Пам'ятаєте, Лідо, Ви прохали мене писати про себе, через те я тільки про себе... Історію Слобожанщини вивчаю. Цими днями мені пощастило знайти багато книг щодо історії, населення, природи, заснування університету – тощо... Харків багато красивих од природи місцевостей має, тільки ж ніхто тут не дбає за них. Був вчора на відкритті 1-го українського державного театру. Сили в театрі є, і, безперечно, Юра своє тут зробить».

«Супутник моєї слави, Лідо хороша! Насамперед я вже очунав, ходжу тепер в шинелі й шапці на посаду, бо в нас тут холода... Спасибі Вам за Ваш листочок – він стільки мені приніс утіхи! Як же Ви, Лідо! Купили собі ковдру на зиму, галаси? Я турбуюся за Вас і за Женю, Сашу та Проню. Як тільки одержу – пересилаю Вам книжечку. Не сердьтесь, що мало написав. Вітання всім. Ваший Вашая Пушка».

1924 р. «Дорогий Лідусь! Нащо Ви завертаєте увагу на всякі пльотки? Нічого поганого чи високомірного з мого боку я не писав. Ясно тільки те, що Рильський, напевно, більш правильно й щиро прийняв мою оцінку, аніж ті всі старожилі. Вони ж мені ніяк забути Харкова не можуть! Бачте, по-іхньому, я повинен сидіти в Києві і перевидавати п'ятим виданням мою

книжку. Ворогів у мене, можливо, й нема, а це зараз в літературі робиться те, що і в партії, — борються за владу... Ви думаєте в Харкові інакше? — ненабагато. Тут те ж саме. Але я від них відіб'юся, не хитрощами, а своєю душею... Приїхати, Ліда, я не можу. Як хочете Ви до Харкова — чого ж, проїдьтесь, подивіться, буду дуже радий Пушкіну бачити. Цілую Вам ладки й голівку».

«Дорогому Лідусю пишу листа. Лідочка — хороша і славна дівчинка. Вона любить віршики. Як же Лідочка поживає? Я дуже часто почуваю лице і руки Ваші і Ваш сміх, і усміх Ваш, і сум. Лідусю, не сумуйте, Павлусь хоч би там що, дак Вас найбільш цінює... Пишіть до мене, котенятко. Опишіть мені оте, як у Вас у бібліотеці собачка голодна до Вас ходить, а Ви свого сніданку не їсте, а їй даєте. Ну, ніжний хлопчику, цілую Вас у лобик і очки. Ручкам і ніжкам привіт! Ваш Пав. Цілуйте маму».

«Лідусю дорога, ну хороша, ну славна! І за що Ви на мене накричали — їй-богу не знаю! Я всім тепер пишу так мало, як і Вам, а щодо газет та журналів, так я цим тільки хотів приємне Вам зробити. А Ви така... Ну нехай побачу Вас, я Вас проберу за це... Як же, дорога Ліда, у Вас життя? Чи є за що прожити? Така досада, що селянам мої гроші задержує ДВУ. Ось зараз я згадав. Селян не достає мені тут — ось чого. Море є, а селян, як коло Дніпра колись у Межиц'ї, нема. Написав ще трохи далі з тієї речі, що задумав... Володимир Самійленко помер. І теж мене совість бере: могли ще ж допомогти йому, якби не така канцелярищина. Так наче її я в цьому повинен трохи! Останній лист від нього я дістав тут... Що гарного в такій смерті, коли всі забули. Пишіть, дорога Лідусю, і не сердьтесь! Цілую кріпко. Ваш П.» (Алупта).

1925 р. «У гіркі хвилини мої — світлий образ Лідусин! Він завше мені світить — мій образ Лідусин! Він завше мене гріє — мій світлий образ Лідусин! Моє дороге, рідне моє! До Вашої чистої душі я посилаю ці рядки, які вродились на нечистому папері. Буденщини, ой буденщини скільки! Скільки брудного в житті! І все це воно втягує тебе, і викривляє, і душить — і сенсу, глузду не знаходжу в нім. Діалектика життя! Діалектика життя! Як все це скучно, коли вже щось виправдовувати приходиться!.. Дихають в моїй душі вітри великі, і океани ворухаються, і грози пролітають. Сумують гори на верхівлях і упираються, щоб не сповзти вниз, — а унизу не мох, не мох, а села... Самотності в душі не перебореш. Самотності великої. У чім самотність та? Чого ота самотність? Навчу мене хтось — і вона гуде. Дроти від мене і від мене: гоїдаються під ними ліхтарі, а зверху зморшки гір і грози, — мовчши із ними разом і бунтуєш...

Ну моє дорге, моє славне, пробачте, що написав таке. Хіба я знаю, чого я написав? Буденщина, брехня і твань, і самота моя глибока! Два дні, як Данте я почав. Моя люба Беатріче, прочитайте цей листок і закиньте. Хіба я знаю, що я написав? Я обережно цілую голівку Вашу. Ваш Павлусь».

«Дорогая Лідо! Колись М. М. Коцюбинський, проїжджаючи Європу, такі листи відтіля слав, такі прекрасні багаті відсвідчення своєї-несвоєї європейської душі! Наша подорож одрізняється від подорожі Михайла Михайловича. По-перше, ми не європейці, по-друге, ми перевантажуємо другий і самі перевантажуємось. Так шалено літати по Європі можна тільки заради чогось; заради якоїсь ідеї. У нас та ідея є і вона все пожирає нас і наш час, наші гроші, наші нерви, здоров'я... Тому ми, не жалючись себе, стараємось обняти все, що тільки можна, а найперше пізнати життя туземних робітників, зв'язатися з людьми... Думав я, Ліда, посилати Вам листи з кожного міста; головне є що писати! — але так багато вражіння, так це все швидко, що одне вражіння витісняє друге і ніколи записати. Отож, хоч по два слова про кожне місто... Ваш П.»

«Лідусик хорошиший, золотий! Тільки зараз дістав листівку Вашу з Одеси, і так мені ніяково стало перед Вами! Вам сумно було у Києві, і Ви поїхали до моря. Чи добре хоч там було Вам? Та хто Вас там розважав, крім моря, та про що Ви там думали коло моря? Лідусь хорошиший, і мені було сумно... Ваша душа, Ваша чутливість, Лідусю, ще більше мене; нечутливого, і пристижують і гріють. Буваю я недобрый, не через те, що я недобрый (Ви ж це знаєте!), буваю я неповний, не через те, що я неповний. Знаєте Ви мене всього, і багато прощаєте, і прощаєте як ніхто... Ну всього доброго! Цілую кріпко. Ваш П.»

«Цілую Лідусю! Це люди на Київ ідуть, і я попросив укинути листа. Чи її у Вас таке, як тут? Що тільки робиться? Граки кричать цілий день; сонце з безпритульними, обідране та в пилі, гасне цілий день; цілий день жінки кудись спішать, дівчатка в ластовиннях... Цілий день! Я так весну приймаю: широко руками широко! А потім здригну. Листи від Жені, від Лідусі — і все боязко чогось. Або ж згадаю Мишу-брата, і він мені мов руки простягає із труни. Наталочка і Поля... Весну я широко руками широко, — і так все боязко чогось. Ну ще цілую Лідусю! Ростіть веселі. Ваш П.»

1927 р. «Що ж це з Лідусиком сталося, що він не відповідає? Послав я листа довгого, де про Барбюса розказав трохи — певне не дістали? Чи, може, хворі, чи трудно живеться? Пишіть, Лідусю, я буду ждати на Ваші цара-пушки... Так пишіть же, Лідусю, бо я з Вами вже й на вулиці балакаю. Ну, вітання всім! Здоровля! Ваш Павло».

«Останній привіт із Стамбула! Так жалко розставатись, хоч уже й пора, пора. Я ж так давно нікого з вас не бачив! Зараз у мою кімнату, що високо над всією Балатою й над Босфором, вриваються аризмичні дзвони якоїсь католицької церкви, автомобілів гудки і крики... Все місто передвечірне ще, безплотне, — і тільки Мармурове море загусло, синіє. Так жалко розставатись, бо чи й побачу таке ще коли? Ваши Павло».

«Лідусю дорога, радість моя! Я дуже стривожений листом. Ну як так можна! Казала мені до лікаря пійти, казала, а сама он куди — заслабла. Чорт, а не Ліда! І чому справді не піти було раніше? Що це за ліньки такі! Тепер і дивись, щоб його ще, бува, не запустили. Пійдіть же до професора ще — і не раз і не два! Чуйте? Та грошей не жалійте на лікування... Ну й Ліда ж, ну й противна, а ще вчилася медицини. Чорт, а не Ліда, — барс, барбос, бурбон — ех головенька-головенька!.. Сьогодні висилаю підмогу. Тратьте всі. А мама ж як — чи здорова? Ось трохи потеплішає, та й тут упорайось з дечим, то приїду. Скучив я дуже. Поки цілую. Гражданін замуленого берега Кошар (за виду-бицькими ланами). П. Т.»

«Носик. Вушко. Ротик. Драстуйте, най любий носку, вушку, ротку! Так я вас давно не бачив! Сині шпалери неба подекуди поодставали, а ще й осінь: попід горами сади і так собі садочки, — а ще осінь; поруділи дні, пошерхло-глушли — осінь, осінь; і коло вікон щось стоїть, і в хаті не охотиться. Ось і нам аж надто від тієї тиші, від того стояння, від тієї руді, коливання... А ввечері помовчить добре місяць, а уночі помовчить добре він ще й зійде з глузду, так якось незручно він засне, що тіні аж через увесь той світ, як на картині Гойя, що тіні... Аж гавкають собаки... Лист до Лідусі. Його писав місяць з півтора тому. Так і не закінчив. Та так і не послав.»

1932 р. «Дитя моє! Ахалі Афони такі ж, як і був, — прекрасний! А от нема зі мною Лідусонька — і весь курорт мені болючий. Тут же є багато таких, що їм і зовсім той відпочинок ні до чого. Каверзують хлібом у їдальні, пишшаються вбранням. А маленька трудяща істота із бібліотеки по вул. П'ятакова стісняється пугітву попросити для себе влітку. А жалко мені, та й дуже, що не разом!»

«Любі мої оченята дорогі! Оце Маруся їде, то передаємо хоч трохи олії, масла, мила та й хліба теж. Певно, голодненька сидить Лідуха. Я вже був писав раз, що Українська Радянська Енциклопедія переказала телеграфом на ім'я мамі 200 крб. Це — в кінці того місяця. Отже, справиться треба...»

1933 р. «Рідне моє! Ховаємо Миколу Хвильового. Що сталося! — ніяк не приїдемо до пам'яті. І як це швидко все... Уже й труну

ось роблять, — уже й до будинку Блакитного ось зараз вийдемо. А сонце — як на зло! На жаль, про все писати не можу я й не стану. Лежить він усміхнений, жовтаво-червоно-спокійний. А сонце як на зло...»

«Оце ніяк не можу приїхати до Києва, бо жду Єфросинію Григорівну раз, а ще ж Валю покійної сестри Полі. Бо голод, Лідусю! Ну що ж справді, коли голоді!»

«Любий Лідусю! Сьогодні дощ, море реве і пішиться, публіка наша не знає, куди себе подіти, а ми з Лейб Мойсейовичем (Квітко — пізніше розстріляний. — В. К.) тільки раді, що дощ. Сидимо по кімнатах та один одного переганяємо в кількості перекладів. Оце я йому по пам'яті переписав «Зелений гай, пахуче поле» Павла Грабовського — і він уже, уяви собі, за якусь годину переклав його, і переклав добре. Мої «Дзвіночки», «Гай шумлять» теж готові. Гофштейн другий вірш уже встиг перекласти... Ну, не перевтомлюйся, Лідусеня! І грошей не жалій, нехай усі вони підуть на прожиття, так же воно й треба. П.»

1936 р. «Лідусю! Думка була — зранку проїхатись у Голосієве. Тепер ось хмари — це раз, а друге те, що я ще не скінчив підготовчої своєї роботи до сьогоднішньої наради поетів, що її відкривати мушу о 7-й вечора, про формалізм у поезії. А може попрацюю дома, а потім заїдемо по тебе і зразу ж у сірий ліс. А може, до того часу туман уже розійдеться... Добре, вузько-брівка? А нащо брови свої ото нівечити і звукувати їх бритвою аж до ниточки. Фе! оце ж і є формалізм, ліве трюкацтво Лідусине. Ну, голівко, яка б ти не була, — а ти моя хороша дівчинка прекрасна, щоправда, з деяким ухилом у сміхуни».

(Далі буде)

ШАНОВНІ ОСВІТАНИ!

Не забудьте передплатити журнал

«Історія в рідній школі»

Журнал можна передплатити на один місяць, квартал, півроку й рік.

Передплата здійснюється до 10 числа місяця, що передує передплатному.

Індекс 68833